

РЕЦЕНЗИЯ

за конкурса за професор по направление 2.1. Филология (славянски езици - чешки език) за нуждите на Катедрата по славянско езикознание при ФСлФ на СУ „Св. Климент Охридски

В конкурса участва единствен кандидат, доц. дфн Маргарита Младенова. Доц. Младенова е завършила специалността Чешка филология в Софийския университет, а след това е специализирала в Карловия университет в Прага и е изучавала словашки език в Братислава. Преподава в Софийския университет от 1983 г., от 2000 г. е доцент. Преподавала е по чешки език – практически и теоретичен курс, историческа граматика на чешкия език, история на чешкия книжовен език, сравнителна граматика на славянските езици, води магистърски курсове по славянска древност, езикови реалии на чешкия език, лексика в исторически и съвременен план. Преподавала е в Плавдивския и във Великотърновския университет, била е гост-професор в Масариковия университет в Бърно. Има богат опит като преводач от чешки на български и от български на чешки, както в писмен, така и в устен превод.

Доц. дфн Маргарита Младенова е авторитетен учен с многоройни научни трудове и с широко международно признание, без колебание може да бъде определена като най-видния български бохемист в момента. Списъкът с нейните научни публикации е респектиращ: три книги, 89 статии и студии, 4 учебника, 48 рецензии и персоналии, съставителство и редакция на 9 научни сборника, научно редакторство на 9 книги, 20 превода на художествени и научни текстове, сред които няколко книги с предговор и обяснителни бележки от преводачката. В конкурса доц. Младенова участва с три книги, 70 статии и студии на български, чешки и руски (сред тях и няколко енциклопедични статии), 28 рецензии и персоналии. Обхватът на научните интереси на доц. Младенова е изключително широк, затова и основните ѝ научни приноси са в няколко различни направления: сравнително славянско езикознание, семантика и лексикология, история на българския език, история на чешкия език, съвременна чешка граматика, българска и славянска лексикография.

Закономерно ще отдели най-голямо внимание на излязлата неотдавна книга на доц. Младенова „Семантика на притежателните глаголи в българския, чешкия и руския език”, в основата на която стои нейната дисертация за придобиване на научното звание доктор на

филологическите науки. Този труд уважава и с обема си от 870 страници, но преди всичко с дълбочината, прецизността и завършеността на лингвистичния анализ. Няма да е нито преувеличено, нито ново, ако се каже, че този труд е събитие не само за българската, а и за световната славистика и прави чест на нашия факултет и на Софийския университет. За тези 870 страници сбито изложение стоят близо 20 години търпелив и компетентен труд на събиране на материал и на изработване на концепция. Именно концепцията е това, което най-много уважава в разглежданото изследване. Материалът, изложен в него, е огромен, но по-важна е системата, в която той е представен. Ще се опитам да представя съдържанието на този труд накратко. Авторката тръгва от посесивността и глаголите, чрез които тя се изразява, но на базата на тази непосредствена задача тя разглежда изобщо превъплъщенията в значенията на основния посесивен и на екзистенциалния глагол, изключително широкия спектър от техни употреби. По-нататък тя преминава през още множество глаголи, които могат в определени ситуации да изразяват посесивност, като разглежда и техния спектър от употреби. Така тя рисува една динамична и разнолика картина на езика, на развитието на семантиката на глаголите и на тяхната колокация. Ако това беше синхронно изследване само за съвременния български език, то пак би било твърде важно и поучително, но тази динамика, това многообразие от значения на един глагол и от различни глаголи, които могат да се използват синонимно за едно значение, са представени в диахронен план – от старобългарски до наши дни, а същевременно и в компаративен план – за три славянски езика, български, чешки и руски. Това може да бъде постигнато само при отлична организация на изложението, при много добро умение да се систематизира и класифицира знанието, при блестящи способности за съпоставителен анализ.

В първа глава авторката очертава лексико-семантичното поле на глаголите за притежание, като показва как се развива идеята за посесивност, реализирана нагледно в трите старобългарски глагола от корен –им- чрез различна степен на коренната гласна. По-нататък тя разглежда връзката между притежание и съществуване в исторически план. Така се определя ядрото на глаголите, носители на посесивно значение – *имам* и *съм*, които участват в различни типове безпредложни и предложни конструкции. Семантичното поле се разширява с глаголите със значение `дам` и `взема` (*дати, възвѣти, върати*), единият от които е сроден с *имам*. Тези глаголи носят каузативно значение, което

може да се определи като `промяна на състоянието/ посесивното отношение` - придавам (каузирам) на някого или на себе си притежание. По този начин авторката изяснява семантичната основа на представата за притежание и глаголите, чрез които тя се реализира най-общо, като се проследяват пътищата за осъществяване на притежанието – придобиване, даване, отнемане. Тук тя поставя основите, върху които по-нататък ще се разгърне изследването. Преди да продължи с анализа на по-нататъшното изложение, ще подчертая голямото значение на тази глава от теоретична езиковедска точка. Стъпила върху теоретичните постановки на Емил Бенвенист и същевременно върху изследванията на спецификата на видовата система на славянските езици, запозната и с най-новите изследвания върху частни теми, които в някаква степен засягат въпроса за посесивността (включително и публикации на докторанти), в тази част от труда авторката задава основата на познанието на идеята за притежание в славянските езици, но и в общолингвистичен аспект.

Във втора, трета, четвърта и пета глава са анализирани глаголите за притежание в трите изследвани езика в четири исторически периода въз основа на представителни текстове. Започва се с най-ранния писмен период, X-XII в., следващите периоди са XIV в., XVII в. и XX в. Така се проследява историческият развой на семантиката и употребите на основния глагол за притежание и на семантичните микрополета на посесивност, като всеки период надгражда нови глаголи и нови нюанси в значенията на вече анализирани глаголи. Ще подчертая добрия филологически подход на авторката, която за изследването си използва не речници, както се случва в някои трудове напоследък, а текстове. Речниците са удобни и важни справочници, но когато човек иска да анализира езиковите явления, да проследи развитието в значението на определени лексеми или лексикалната реализация на определени семи, това може да стане адекватно само ако се тръгне от текстове и реализациите на изследваните явления се търсят в цялостния контекст на произведенията. Наистина, никой от избраните текстове и изобщо никой текст не може да представи в пълнота цялото лексикално многообразие на изследваното семантично поле, но с анализа на тези конкретни текстове достатъчно ясно се очертава моделът на системата.

Ще се спра малко по-подробно на втора глава, която е посветена на глаголите за притежание в най-ранните запазени писмени славянски паметници. Главен източник за

старобългарския период е Супрасълския сборник, който има най-богат речник от старобългарските паметници. Преди да пристъпи към анализ на материала, авторката прави важно пояснение за отношенията между посесор (притежаваш) и посесум (притежавано, принадлежащо), като отбелязва, че в Супрасълския сборник посесивните отношения са много по-богато представени от гледна точка на посесора (с 51 глагола с 683 употреби) а от гледна точка на посесума са регистрирани 10 глагола с 27 употреби. Тези числови данни показват не само тънкия лингвистичен анализ, който е направен в изследването, а и това, че авторката не се е задоволила да открие по един-два примера за различните глаголи, а е изследвала системно целия обемист сборник. В ядрото на посесивното семантично поле е поставен глаголет *имѣти*, като са разгледани употребите на този глагол в тяхното разнообразие, включително и модалните. Като негов синоним е разгледан глаголет *дръжати*. В разширеното семантично поле е анализирана употребата на глагола *дати* и неговите деривати с различни представки (съответно и наставки за образуване на глаголи от несвършен вид), а като негови синоними са представени глаголите *съподобити*, *дарѣствовати*, *оуцѣдрити*. Не знам защо отсъстват основните глаголи *дарити* и *подарити*, може би те не са регистрирани в изследваните текстове. Другата посока, в която се разширява семантичното поле, е представена от глаголите *възѣати* и *върати* и техните деривати, синоними и антоними. По-нататък са представени глаголи, които стоят в близост до ядрото на посесивното семантично поле, това са глаголи, сродни на *имѣти*, преди всичко *ѣти* и негови производни, като и негови синоними и антоними. Отделно са разгледани няколко микрополета: на глаголите за търговски операции (*коупити* и *продати*), на глаголите за посегателство върху собствеността (*красти*, *гравити*, *въсхътити*, *похътити*, *поплѣнити*, *тръзати*). Интересен е анализът на глагола *довлѣти*, който изразява притежанието в определена мяра от гледна точка на посесума, притежаваното, а притежателят е изразен с допълнение в дателен падеж. Това е комодален дателен, който определя и управлението на глагола. В групата на глаголите, отдалечени от ядрото на семантичното поле, са разгледани глаголите *остати*, *полоучити* и *отъпоустити*. В групата на периферните и гранични за посесивното семантично поле са представени глаголите за изпращане от корен *сѣл-/сѣил-*. По-нататък са разгледани глаголите за движение, които

развиват посесивна сема – отгъстѣпнѣти и привѣгати. Към тази група глаголи са причислени също принѣсти, приноснѣти, пригоннѣти, обрѣсти, но според мене те стоят по-близо до ядрото на посесивното семантично поле. Специално глаголите с представка при- би трябвало да се причислят към тези, които влизат в синонимни отношения с дати, независимо от това, че в тяхното значение се съдържа и идея за посока.

Целият разгледан материал е представен в прегладна таблица, в която е посочено мястото на глагола спрямо ядрото на семантичното поле, функцията му (агентивна или пациентивна), а са отбелязани и някои специфики в значенията на глаголите, които не принадлежат към ядрото на семантичното поле, например `контакт`, `против волята`, `замяна` и т. н.

Представих частта, посветена на старобългарския език, по-подробно, защото в нея е въведен и моделът за систематизация и анализ на материала от текстовете. На следващите части ще се спра по-накратко. Като представителни за най-древното състояние на чешкия език са изследвани Киевските глаголически листове, а за руския език – брезовите грамоти. Както и авторката отбелязва, материалът от трите езика е твърде различен по обем, а освен това Киевските листове са по-скоро представители на ранния книжовен Кирило-Методиев език с известни западнославянски особености. Източниците се различават и в друго отношение – Супрасълският сборник и Киевските листове са преводни паметници и са писани на книжовен език, а брезовите грамоти са представители на народния говорим език. Тази нееднородност на източниците се дължи не на избора на изследователката, а на обективната картина – това са писмените текстове от тази древна епоха, с които разполагаме. Системният и последователен изследователски подход на авторката ѝ е позволил да представи една доста симетрична картина на посесивното семантично поле и глаголите, с които то се реализира, в трите древни езика. Същевременно не може да не сме наясно, че липсата на достъчно материал прави тази картина непълна. Най-съществени тук са наблюденията на Маргарита Младенова върху употребите на глагола имѣти и значенията, които той развива в трите езика. Убедителни са и нейните изводи за двете микрополета – на глаголите с търговска семантика и на глаголите за отнемане на собственост, които са съществували от древни времена, но с течение на времето са се обогатявали с нови членове с нюанси в значението.

В трета глава е представено изследването на паметници от XIV в. за трите езика. За български е избрана Троянската поема, която обаче е разгледана в съпоставка с разказа за Троянската война в Манасиевата хроника, за чешкия език е избрана Хрониката на Далимил, обемист паметник от 6000 стиха, за руския език – „Хождение за три моря” от Афанасий Никитин и „Сказание о Дракуле воеводе”. Разгледаният в тази част материал обогатява значително картината на посесивността, като към всяко микрополе се добавят нови глаголи, а се очертават и нови микрополета. Освен нови производни от глаголни корени, които са представени и в старобългарски (тук правят впечатление множеството глаголи от корен ста-), се включват и нови глаголи. Така например за среднобългарски към семантичното поле на притежанието се добавят глаголите **овладати**, **наити**, **присъждити**, някои от които са регистрирани и в старобългарски паметници.

За XVII в. са избрани Тихонравовият дамаскин за български, „Лабиринтът на света и раят на сърцето” от Ян Коменски за чешки (книгата е преведена от самата Маргарита Младенова), „Житието на Алексей Човек Божи” за руски. Трите произведения са много добре подбрани – дамаскинът като представител на специфична за българите книжовна традиция, произведението на Коменски като представител на чешката Реформация, Житието на Алексей като представител на черсовнославянската традиция. За XX век също са избрани знакови творби – „Тютюн” от Димитър Димов за български, „Приключенията на добрия войник Швейк” от Ярослав Хашек за чешки и „Майсторът и Маргарита” от Михаил Булгаков за руски. Тези произведения не само са върхови постижения за съответната литература, но и съдържат многообразие от образи и ситуации, което предполага и разнообразие от глаголи. Специално внимание заслужава анализът на експресивни употреби на неспецифични глаголи с посесивна сема, чрез който изследването навлиза в областта на поетиката на литературните творби. Като обобщение при всеки изследван текст е приложена таблица на глаголите според значенията и употребите им, с което се придава ясна структура на материала. Тези таблици са пътеводители в изследването и читателят може да тръгне от тях, за да проследи типовете употреби на основните глаголи, структурата на посесивното семантично поле, микрополетата и техните специфики.

Последната глава е посветена на непосесивните значения на глаголите от посесивното семантично поле. Тук е разгледана функцията на основния посесивен глагол

имам като екзистенциален. Направено е разграничение между типовете екзистенция – обща (или абсолютна) и конкретна, отнесена към дадено място и момент. В единия случай синоним на глагола *имам* е *съществувам*, а в другия – негови синоними са *съм* и *намирам се*. Анализът показва, че в чешки и руски, макар екзистенцията да се изразява преди всичко с екзистенциалния глагол, в тази функция също се използва основният глагол за притежание. Още повече той се употребява във фрази, които изразяват съществуване в негация.

В заключението е направено обобщение на огромния представен материал, като са очертани основните специфики в развоя на трите езика по отношение на главните посесивни глаголи, както и на микрополетата на посесивност. Тук ще обърна внимание на един важен извод от цялостното изследване: „Семантичната и синтактичната структура на посесивните глаголи имат различно отношение към функционалната изреченска перспектива. Колкото по-висока е степента на граматикализация или фразеологизация на съответната синтактична структура, т.е. употребата на нейните членове става задължителна, толкова по-ниска е информативната и експресивната ѝ стойност в рамките на дискурса. В такива случаи рематичната част на изказването в рамките на функционалната изреченска перспектива се носи от факултативните елементи на структурата, чието участие в дискурса не е формално задължително.” Това наблюдение на авторката показва необходимостта във всеки език непрекъснато да се търсят нови и нови изразни средства, което води и до развитие на езиците и промяна в отношението между думите в тях.

Тази книга е труд, който помага на читателя да добие представа за сложните процеси на взаимодействие между славянските езици, за тяхното единство и многообразие като наследници на праславянския. Мога да кажа, че това е един от тези не толкова многобройни научни трудове, които носят не само информация, а и знание.

Освен с този основен труд доц. Маргарита Младенова участва в конкурса с още редица научни статии и студии, които ще представя по-накратко. Една част от статиите са свързани с разгледания труд и са писани през годините на работа върху него. Няма да се спирам на тях. Редица статии обаче са по други проблеми. Ще отбележа няколко нейни публикации, свързани с Кирило-Методиевата проблематика и с ранните славянски паметници. В две статии е разгледано отношението на апокрифния паметник Никодимово

евангелия към текста на старобългарските евангелия, като са показани някои особености на неговата лексика и на оформлението на текста в него. В статия, посветена на названията на месеците в Бобошица, е направен общ преглед на славянските имена на месеците, който обхваща старобългарски, хърватски, чешки, полски, беларуски и украински, като названията са разгледани на лексикално и на словообразователно равнище. Показано е значителното словообразователно сходство в образуване имената на месеците в различните славянски езици и диалекти на фона на голямото разнообразие от коренни морфемни.

Редица публикации на доц. Младенова са посветени на проблеми, свързани с българската бохемистика и с преподаването на чешки език. В тях се отчитат специфични особености на чешкия книжовен език, както и на съвременните чешки диалекти. Трябва да се изтъкне и значителният принос на авторката в подготовката на учебници по чешки език, както и на различни типове чешко-български и българо-чешки речници, както общи, така и специализирани. Изобщо българската бохемистика от последните 35 години е неразривно свързана с неуморния труд на доц. Маргарита Младенова като преподавател, изследовател и популяризатор на чешкия език. Същевременно покрай научната и преподавателската си дейност тя е намерила време и за превод на научни статии на чешки учени, както и на художествени произведения от чешки. Романът на Ян Амос Коменски, непознат доскоро на българския читател, беше вече споменат, а освен това на нея дължим преводите на три романа от М. Вивег, редица разкази и популярни текстове.

При толкова разнообразна и интензивна научна продукция обемът на рецензията не позволява да бъдат засегнати всички теми. Но мисля, че изложеното дотук позволява да се направи обобщение за присъствието на доц. Младенова в съвременната славистична наука. Тя е отличен лингвист със значителни научни приноси в изследването както на историята на славянските езици, така и в проучването на тяхното съвременно състояние. Нейните трудове се отличават с прецизност при поднасянето на научния материал, с отлично познаване на научната литература по всеки изследван проблем, с дълбочина и многостранност на анализа, с убедителни изводи. Те представят Маргарита Младенова като достойна ученичка и последователка на големите български слависти и компаративисти Светомир Иванчев и Иван Леков, която на свой ред задава модел за

следване в науката. Безспорен е нейният международен авторитет, който личи и от солидния (макар и непълен) списък с цитати на нейните трудове от учени от цял свят.

Научната работа на доц. Младенова е неразривно свързана и с преподавателската и преводаческата ѝ дейност. Благодарение на нейните неуморни усилия през повече от три десетилетия българите имат възможност да се запознаят с достиженията на чешката литература и култура, да прекрачат магичния свят на стара и нова Прага, да навлязат в непознатия за повечето от тях свят на един славянски народ с неговия път на духовни търсения и отстояване на идентичността в сянката на различни империи, с неговия уникален книжовен език, с неговото чувство за реалност, съчетано с чувство за хумор, и с неговото място в неразделеното Кирило-Методиево наследство.

Ще добавя и това, че въпреки сериозната си преподавателска заетост и интензивната си научна работа доц. Младенова отделяше време през годините и за обществена работа, посветена на Факултета по славянски филологии, като заместник-декан и председател на Общото събрание на факултета.

Поради безспорните научни приноси на доц. Маргарита Младенова за българската и световната славистика и поради нейните отлични преподавателски качества убедено препоръчвам да ѝ бъде присъдена академичната длъжност професор.

11.11.2018

проф. дфн Искра Христова-Шомова
СУ „Св. Климент Охридски”, ФСлФ